

1883-1920 յաջող և բեղուն շրջանն է իր առեւտրական գործունէութեան, ուսկից յետոյ դադար կ'առնէ, և տարուան ամառնային տաք եղանակը կ'անցնէ Եւրոպայի կողմերը և յատկապէս Լոնտոն:

Անշուշտ մեզի համար այնքան հետաքրքրական չեն իր երկար ուղեւորութիւնները Եւրոպական ու Ամերիկեան Երկիրներու մէջ, որքան իր ազգանուէր գործունէութիւնը որ ունեցած է՝ հակառակ առեւտրական բազմազբաղ ասպարէզին: Այս տեսակէտով յատկապէս յիշատակելի են իր անձնուէր ջանքերը Կալիֆորնիայի «Մարդասիրական Ճեմարան»ին Հոգաբարձութեան մէջ, պաշտօն՝ զոր վարած է նա քանի մը անգամ մեծ ձեռնհասութեամբ և իր անձնական ծախքերով բարեգաւազած նոյն Հաստատութիւնը՝ բաղնիքով եւն: Միեւնոյն միջոց եղած է նա քաղաքին «Նազարէթ» հայ եկեղեցւոյն Եկեղեցական:

Երկար պիտի ըլլար մի առ մի թուել Մարդասիրական Ճեմարանէն զատ իր նպաստները ազգային կրթական և մշակութային նպատակներով՝ ընծաւած անհատներու և յատկապէս կրօնական-կրթական Հաստատութեանց, ինչպէս Երուսաղէմի Ս. Յակոբեան վանքին և ուրիշներու:

Երախտապարտ սրտով պիտի յիշենք իր կրկին նպաստները նաեւ Վանքի տպարանին, և անոնց շնորհիւ էր որ 1924ին լոյս տեսաւ Հ. Վարդան Վ. Հացունիի Հայ գեղարուեստի նուիրուած «Պատմութիւն հին Հայ տարազին» պատկառելի հատորը:

Երկու տարի վերջ ալ, 1 26ին, լոյս կը տեսնէր Պապինիի «Պատմութիւն Քրիստոսի» գեղեցիկ հատորը՝ թարգմանուած ողբ. Հ. Արսէն Ղազարեանէ: Ազնուասիրտ

Մեկենասը այդ հատորը կը կանգնէ-ինչպէս տպուած է գրքի ճակտին - «յաւերժական յիշատակի հոգոց ծնողաց խորոց սիրելեաց Հայրապետի Զաքարիայ և Մարեմայ կրեա՝ ծնողստեր գորովով որդի լոցին»:

Կրօնական հաստատութեանց ի նպաստ կատարած գործերուն մէջ կարեւոր տեղ մը կը բռնէ շինութիւնը Նոր - Զուղայի Հայ Կաթողիկէներու եկեղեցւոյն, գործ՝ զոր մեծապէս գնահատեց Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ Գլուխը, և վսեմ. ծիրանաւոր Ե. Թիսսերան անցեալ տարի Յունիս 24ին, Հռոմի մէջ, Արեւելեան Ս. Ժողովի պալատին մէջ Պրն. Պետրոս Կրէտի կը յանձնէր Քահանայապետական կոնդակը (21 Յունիս 1937) որով Ն. Ս. Պիոս ԺԱ. անոր կը շնորհէր Ս. Գրիգոր մեծի կարգին Հրամարկութեան Ս. Գրիգոր մեծի կարգին և շրջակայի մարտիրոսներու խառնուրդով բարեկամներու կարգին:

Բոլոր մտերիմ բարեկամներու կարգին Միսիթարեան Ուխտա ալ փութաց իր ազնիւ բարեբարին և բարեկամին ուրախակցել այդ անզուգական պատուին համար, իր կողմէն ալ յատուկ սիրոյ և բարեկամութեան ցոյցեր տալով, ինչ որ հոգեկան ամենամեծ ուրախութիւն եղաւ անոր սրտին:

Կը մաղթենք իրեն երջանիկ և երկար կեանք ազգանուէր արդիւնաւոր գործերով, ցանկալով որ նա դասուի Հայ Գրի երախտաւոր Մեկենասներու կարգին, և Մուրատի ու Ռափայէլի հետ իր անունն ալ օրհնութեամբ անմահանայ երախտալիցութեամբ իրեն որդիացած անթիւ և անվերջ Հայ սերունդներու սրտին մէջ, և Աստուածային Նախախնամութիւնը մեր մէջ անպակաս ընէ և բազմացնէ իրեն նման բարի և բարեբար հոգիներ՝ ազգին սիրով վառ և անոր կարօտութեանց հասնող:

ԽՄԲ.

ԱՆԿՐՕՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՄԵԾԱԳՈՅՆ ԱՂԷՏԸ ՄԱՐԴԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

Ոչ երջանկութիւն առանց բարոյականի եւ ոչ բարոյական՝ առանց Աստուծոյ

Ա.

Մարդս երջանիկ ըլլալու համար ստեղծուել է, երջանկութիւնն է իր վսեմ գաղափարականը, և այս երկրաւոր պանդխտութեան մէջ անոր նուազկոտ նշոյլները փնտռելու հետ է. անոր պարզ մտածութիւնը զինք թունդ կը հանէ, կ'ուզէ գոհացում տալ իր ըզմանքներուն, և բոլոր ճիգերը միակ նպատակ մը ունին. երջանիկ ապրիլ ամէն գնով: Հարուստը զայն կ'երազէ պերճանքներու և շուսյտութեանց մէջ. մտաւորականը ուղեղ կը մաշեցնէ անոր համար. արհեստաւորն իր աշխատանոցին մէջ օրն ի բուն քրտինք կը թափէ. նաւապետը յառաջանալով ովկիաններու բացերը՝ կուրծք կու տայ լեռնակուտակ ալիքներու. և մինչ զինուորը ռազմաճակատներու կրակին հետ կը խաղայ տոկալով ռումբերու գողացող տարափներուն, անդին յանդուգն օդանաւորդը ամպերէ վեր կը սաւառնի՝ արհամարհելով բարկաճայթ որոտումներն ու կայծակնէրը... Վերջապէս ամէն ոք երջանկութիւն կը փնտռէ, նորածին երեխան անգամ իր ճիչերով ու շարժումներով՝ կարծես նոյն բաղձանքը կը յայտնէ: Սակայն պատահանք, յուսախարութիւն: Ոչ մէկ տեղ կարելի է գտնել անդրաշխարհեան այս փիւնիկը: Հեռացեր է երկրէս սկսեալ այն դժբախտ ժամանակէն՝ երբ արարչագործ ձեռքին հրաշակերտը, այս « ինկած աս-

տուածը »¹ մոռնալով իր բարձր կոչումը՝ նախընտրեց վաղանցուկ հաճոյքներ, վախելի մակերեսային երեւոյթներ՝ որոնք երջանկութեան ստուերն անգամ չեն արթնցնելու հետ է. անոր պարզ մտածութիւնը զինք թունդ կը հանէ, կ'ուզէ գոհացում տալ իր ըզմանքներուն, և բոլոր ճիգերը միակ նպատակ մը ունին. երջանիկ ապրիլ ամէն գնով: Հարուստը զայն կ'երազէ պերճանքներու և շուսյտութեանց մէջ. մտաւորականը ուղեղ կը մաշեցնէ անոր համար. արհեստաւորն իր աշխատանոցին մէջ օրն ի բուն քրտինք կը թափէ. նաւապետը յառաջանալով ովկիաններու բացերը՝ կուրծք կու տայ լեռնակուտակ ալիքներու. և մինչ զինուորը ռազմաճակատներու կրակին հետ կը խաղայ տոկալով ռումբերու գողացող տարափներուն, անդին յանդուգն օդանաւորդը ամպերէ վեր կը սաւառնի՝ արհամարհելով բարկաճայթ որոտումներն ու կայծակնէրը... Վերջապէս ամէն ոք երջանկութիւն կը փնտռէ, նորածին երեխան անգամ իր ճիչերով ու շարժումներով՝ կարծես նոյն բաղձանքը կը յայտնէ: Սակայն պատահանք, յուսախարութիւն: Ոչ մէկ տեղ կարելի է գտնել անդրաշխարհեան այս փիւնիկը: Հեռացեր է երկրէս սկսեալ այն դժբախտ ժամանակէն՝ երբ արարչագործ ձեռքին հրաշակերտը, այս « ինկած աս-

1. Լամարթին, Քրանսացի բանաստեղծը, հոգեկան այս տենչանքին վախճանական պատճառը կ'ամփոփէ իր սա երկտողիկէն մէջ.
Borné dans sa nature, infini dans ses vœux,

L'homme est un dieu tombé qui se souvient des cieux.
Սահմանաւոր իր ընտելեամբ և իղձերփն անսահման՝ Մարդը ինկած աստուած մըն է՝ որ երկինքը կը յիշէ:

տուած, կրօնի ուսումը վարժարաններէ վտարուած, գէշ գիրքեր և թերթօններ շրջաբերութեան զրուած, անհամեստ նկարներ և մերկութիւններ ցուցադրուած նոյն իսկ դեռատիներու առջեւ¹, եւն եւն: Տիրող ապականութեան կը պարտինք նաեւ իրերու ստացած ներհակ նշանակութիւնները: Այսօր բարիին չար կ'ըսուի և չարին՝ բարի, ճշմարտութիւնը ստութիւն՝ և մոլութիւնները առաքինութիւն կը համարուին, գողութիւնն ու յափշտակութիւնը՝ ապրուստի օրինաւոր միջոցներ, յուսահատութիւնն ու անձնասպանութիւնը՝ դիւցազնական քաջութիւն, և ցոփութիւնն ու խառնավար կեանքը՝ բնութեան անժխտելի պահանջ:

Կը չափազանցենք արդեօք: Բայց ամենօրեայ լրագիրներ ու պարբերաթերթեր մեզմէ աւելին կ'ըսեն: Տրտունջները կը հասնին մանաւանդ դրախտ կարծուած նոր աշխարհէն, ուր մարդիկ սովոր էին շատ բարակը չմանելու: «Խրատես և լրջամիտ» «դիտողներ, ուղղադատ և ողջամիտ խոր» «հողներ — կը գրէր նոյնքան լրջամիտ հայ» «մը — մատնացոյց կ'ընեն ընդհանուր հա» «կարարոյական արարքներ, տնաւեր ան» «բարոյութիւններ, ընկերային անզուսպ» «սանձարձակութիւններ, կազմակերպուած» «յայտնի կամ գաղտնի աւագակութիւն» «ներ, անլուր ոճիրներ, քստմեղի նախ» «ճիրներ, տնտեսական և առեւտրական» «աշխարհի մէջ խարդախ և նենգագործ» «գործառնութիւններ, որոնք բազմադիմի» «յարացոյցներ են մարդկութեան ընդհա» «նուր վատարարոյութեան²»: — Ուրիշ մը՝ աւելի կանուխէն կը յիշեցնէր անկրօնութեան յանդուգն ապերասանութիւնները: «Առաջ անհաւատութիւնը իր որջին» «մէջ կը պահուէր և միայն երբեմն եր» «բեմն իր գլուխը կը բարձրացնէր: Իսկ

«այսօր իր որջէն դուրս ելլելով՝ հաւատ» «քը ի մարտ կը կոչէ... Չէ թէ միայն» «չ'ամէնար, հապա նաեւ մեծ փառք կը» «համարի իրեն՝ կրօնքի դէմ խօսիլ, ճա» «ռել և գրել: Գողթններու և համախա» «րաններու մէջ բրոֆեսորներ կան որ եր» «բեք չեն վարանիր իրենց աշակերտնե» «րուն առջեւ կրօնքը հարուածելու և կրօ» «նաւորները ծաղրելու և անգոհելու:» «Աշխարհի մէջ ամէն տեղ կրօնքի դէմ» «ապստամբութիւն կը տեսնուի... մարդիկ» «այսօր ամէն իշխանութեան դէմ ելած» «են³... եւն: — Իսկ անդին աւելի սրբա» «ցաւ մէկը՝ ազգային շրջանակին վերա» «ծելով հարցը՝ կը գանգատէր ու կ'ող» «բար. «Բարոյական այլասերումի, մոքի» «մարմնի և հոգիի անձկութեան վիճակ» «մը՝ օրուան եղբերական իրականութիւնը» «կը կազմէ: Կեանքի օրէնքները բռնա» «բարած ենք: Ուղղամտութիւն գոյութիւն» «չունի, ընտանեկան սրբութիւն՝ յիշատակ» «սըն է լուի: Բաւ է օրաթերթերը աչքէ» «անցընել, բաւ է չորս կողմերնիս նայիլ՝» «համոզուելու համար թէ այս ամէն կո» «րուստները օրուան պատմութեան մասը» «կը կազմեն⁴»:

Վերջերս նոյն թերթին մէջ (1937, թ. 4) երեւցաւ զգայացունց լուր մըն ալ թէ ոճրագործութեանց ահեղ հոսանքը այնքան լայնօրէն տարածուած է ամեւրիկեան դեռատիներու մէջ՝ որ այսօր անոնք հազարներով բանտերը կը լեցնեն, և թէ գործուած ոճիրները՝ կառավարութեան վրայ մէկ տարուան ընթացքին 15 երկիւրիոն տուարի կը նստին: Եւ լրաւ տուն անմիջապէս կը յարէր. «Ինչ որ» «կառավարութիւնը չի կրնար դարմանել» «իւր երկիւրիոններովը, իւր բանտերովն ու» «պատիժներովը, տունը, դպրոցը, եկեղե» «ցին կրնան՝ եթէ իրենց ոյժն ու ուշա»

«դրութիւնը կեդրոնացնեն տղուն նկա» «րագրի շինութեան և բարոյական կըր» «թութեան գործին վրայ: Հոս է որ փըն» «տուելու է դարմանը» (1937, թ. 4): Մեր կարծիքով՝ տխուր հարցը պէտք ունի աւելի արմատական դարմաններու: Դեռատիները կարելի պիտի չըլլայ փրկել իրենց սպառնացող աղետալի կացութենէն՝ եթէ նախ չազատուին ու չբարեկարգուին անոնց դաստիարակութեան ազգակները, նախ տունը և ապա դպրոցը՝ որ հին ժամանակներէ ի վեր ողջ նկարագրի և մարդկային արժանապատուութեան գործատուն նկատուած է¹. ասոնցմով է որ պիտի կազմուին բարոյական մարդը, օրինապահ քաղաքացին ու եկեղեցւոյ համար գիտակից ու բարեպաշտ հաւատացեալը: Արդ, ինչէն է որ ասոնք չեն տար իրենցմէ սպաւտած արդիւնքը: — Մեր կողմէն գոհացուցիչ պատասխան մը տալու համար՝ պէտք պիտի ըլլար մէջ բերել դաստիարակութեան բոլոր պահանջները: Պիտի բաւականանանք այս նեղ սիւնակներուն մէջ յիշեցնել երկու գլխաւորները միայն, որոնց պակասէն՝ աշխարհ թատր եղած է աներեւակայելի ողբերգութեանց:

* *

Գուցէ ոչ մէկ ժամանակ այնքան դժգոհութիւններ և բողոքներ եղած են անչափահասներու կրթութեան պակասին համար՝ որքան այսօր: Մեծագոյն մտահոգութիւնն է այս լուրջ խորհողներու, որոնք կացութիւնը կշռել գիտեն առանց տարուելու խաբէական երեւոյթներէ: Ամէն երկրի մէջ կ'աճի նոր սերունդ մը՝ որմէ շատ բան չի յուսացուիր և վախ կ'ազդէ: Ինչ բարիք կարելի է սպասել դժբախտ զաւակներէ որ իրենց մատաղ տարիքէն ի վեր՝ կամ երեսի վրայ թողուած են, կամ անկարգութեան մէջ մեծցած, թերեւս կո-

րուսած նոյն իսկ անմեղութեան գոհարը՝ զայն ճանչնալէ առաջ: Կը հանդիպինք փոքրիկներու որոնք թէև բոլորովին անգէտ կրօնի խորհուրդներուն՝ կրնան սակայն կերպ կերպ անզգամութեան գաղտնիքներ սորվեցնել սպիտակահեր տարեցներու: Տակաւին փոքր են, այո՛, բայց որչափ ուրախութեամբ կը վազեն խաղի և զուարճութեան զբօսավայրեր՝ նոյնքան կը դժուարին «Հայր մեր» մը սորվելու կամ եկեղեցի երթալու. և այս պզտիկ անառակներու զուխներուն մէջ է որ ստէպ կը ծնանին մեծ ոճիրներ... Սակայն Աստուծոյ առջեւ գլխաւոր պատասխանատու պիտի նկատուին միշտ անոնց բնական և բարոյական կեանքին հեղինակները, ընտանիքն ու դպրոցը:

Ընտանիքն է՝ դաստիարակութեան առաջին հանգրուանը ուր բնականօրէն ու հարկաւորապէս կու գան ու կ'անցնին մանկութեան տարիները, երեսայութեան առաջին օրերէն սկսելով: Ընտանիքը կոչուած է ըլլալու ամենէն ընտիր դաստիարակը, և յատկապէս մայրը. Աստուած այսպէս կամեցեր է՝ տալով անոր ամենայնարժէքը ու բնագոյնը: Հայրական հեղինակութիւնը և մայրենի գորովանքը միացած՝ կ'ուժեղանան ու կը լրացնեն զիրար: Հետեւաբար՝ նախ տունը պէտք է ըլլայ մանուկի մը դաստիարակութեան շրջապատը: Ասոր համար քանի մը անհրաժեշտ պայմաններ կան: Առաջին ու էական պայմանն է՝ ծնողաց բնական և բարոյական առողջութիւնը: Ժառանգականութեամբ վաւրակուած և ապականուած զոյգերու յաճախ քմահաճ միութիւնը պիտի չկարենայ երբէք սնունդի և դաստիարակութեան լաւ արդիւնքներ տալ: Բժշկութիւնը կ'ըսէ թէ վատագոյշ ծնողներ չեն կրնար առողջ զաւակներ ունենալ կամ շատ դժուարութեամբ: Եթէ այսպէս է մարմնական առողջութեան համար՝ շատ աւելի ստոյգ է

1. Մարմնապաշտական այս երեւոյթները գրեթէ ամէն տեղ ընդհանրացած են ու հետզհետէ աւելի կը քաջալերուին՝ նորոյթի անպարկեշտ տարազներով, շարժանկարներով, պարահանդէսներով և կնամեծարութեան (fetichisme) ծայրայեղութիւններով, իսկ դպրոցներու մէջ՝

խառն դասարաններով ու սեռային դասախօսութիւններով:
2. Կ. Յ. Պեշկէթիւրեան, «Կոչնակ» 1933, թիւ 42:
3. Յովհ. Պ. Կարապետեան, նոյն թերթին մէջ, 1932, թիւ 5:
4. Կ. Յ. Գարակիւլեան, անդ, 17 Գեկտ. 1902:

1. Վաղեմի Թադևոս մը, Աղեքսանդրի հայրը Փիլիպպոս մակեդոնացին, շնորհակալութիւն կը յայտնէր աստուածներուն՝ ոչ այնքան անոր համար որ իրեն գա-

ւակ մը պարգեւած էին, այլ որովհետեւ ցոյց տուած էին արժանաւոր դաստիարակ մը՝ որուն կրցած էր վստահիլ իւր աչքին լոյսը:

բարոյապէս, վասնզի զաւակներու կրթութիւնը չի ստացուիր այնքան մարմնի խնամքներով՝ որքան հոգեւոր ներշնչումներով:

Երկրորդ պայմանն է՝ տանը կարգաւորութիւնը, որով և ներդաշնակութիւն ծնողներու միջեւ: Հոս է որ զգալի պիտի ըլլայ մանկավարժութեան գերազանց ազդեցութիւնը, որու պակասէ՛ն՝ ընտանիքներու մէջ տեղի կ'ունենան տխուր երկուտութիւններ, կռիւներ, կրթական տարբեր և նոյն իսկ հակառակ ուղղութիւններ՝ ուրոնք հիմնովին կը փճացնեն դաստիարակութեան գործը: Երբ տան մը մէջ համաձայնութիւնը պակսի, հոն պիտի պակսին նաեւ առողջապահութիւն, հանգստութիւն և ուշադիր հսկողութիւն, ծայրայեղ ներդրութիւնը պիտի յանգի չափազանց խստութեան, քմահաճոյքն ու թեթեւութիւնը պիտի տիրապետեն, ոչ թէ հեղինակութիւնը:

Իսկ երրորդ պայմանը, շատերէ զանց առնուած, բայց ամէնէն աւելի կարեւոր՝ քրիստոնէական բարեպաշտութիւնն է, որով ընտանիքը կը փոխուի կ'ըլլայ յիշատակներու և զգացումներու սրբավայր մը, ուր կրօնի սկզբունքն է տիրապետողը, դպրոց մը պարտականութեանց, և ասոնց վերեւ ամէնէն աւելի գերազանցը, որ է մեծարել, պաշտել ու սիրել զԱստուծո: Կրօնական ոգիէ զուրկ ծնողներ կը զրկուին իրենց հեղինակութիւնը պահող մեծ միջոցէ մը, դաստիարակութեան հզօր ազդակէ մը:

*
* *

Մանուկներու դաստիարակութեան արդիւնքը բարեշէն կամ աղիտաբեր կ'ըլլայ ուրեմն որքան կրօնի վրայ հաստատուած է կամ ոչ: Ընտանիքն է որ կը շինէ մարդը, այսինքն անոր միտքը կը պատրաստէ իր գաղափարներով ու սիրտը կը տաքցնէ իր զգացումներով: Այս սկզբունքը գնելէ ետքը՝ ինքնին բացայայտ կ'ըլլայ ահռելի տարբերութիւնը բարոյապէս երջանիկ և

թշուառ ընտանիքներու միջեւ: Անցնինք պահ մը գործնականին: Ես պիտի համարիմ զատ զատ այցելել այս երկու տեսակ տուններէն ո՛ր և է մէկին: Առաջին անգամին՝ աչքիս զարնողը խաչելութիւնն է: Անցնելով սրահներն ու սենեակները՝ կը տեսնեմ սրբազան պատկերներ, և ամէն կողմ կրօնի ազդանշաններ: Բարեպաշտութիւն կը բուրէ այս տունը. ես զայն կը զգամ անոր մէջ հաւաքուած գիրքերէն ու թերթերէն. կը տեսնեմ որ ճաշի առանձին կերակուրներու տարբերութիւնը կ'իմացնէ ուտիքի և պահոց օրերը. կը տեսնեմ զայն՝ պարկեշտ հագուստներու, ազնիւ խօսակցութեան և չափաւոր ու անմեղ զրօսանքներուն մէջ: Այս ընտանիքը մէկն է այն ընտանիքէն՝ որոնք այսօր կրցեր են բարի և կրօնասէր մնալ: Հոս երբ մանուկ մը առաջին անգամ աչքերը երբ մանուկ մը առաջին անգամ աչքերը լոյսին կը բանայ՝ տանը մէջ հանդէս կը կատարուի և մեծ ուրախութեամբ կը տօնուի այդ օրը: Հօրն ու մօրը առաջին մտածութիւնը կ'ըլլայ շուտով երեխան եկեղեցի տանիլ, և հազիւ թէ ան սուրբ աւագանէն հանուելով նորէն տան մէջ կ'երեւի, ամենքը խանդաղատանքով կը շրջապատեն զինքը, բոլորին աչքը վրան է ու անոր մէջ կը նկատեն Աստուծոյ որդեգիր մը, տանը հրեշտակը. և ո՛հ, ան նկարագրելի են ամբողջ գերդաստանի մը ողջագութեանքները, զգուսնները, համբոյրներն ու տօնակատարութիւնը: Ծնողքը իրեն տուած են արդէն այնպիսի անուն մը՝ որ յետոյ պիտի յիշեցնէ ու պիտի արթնցնէ անոր սրտին մէջ կամ առաքեալի մը նախանձաւորութիւնը կամ մարտիրոսի մը հաստատամտութիւնը, և կամ յուշարար մը հետեւելու այն առաքինութեան՝ որով աւելի նշանաւոր եղած է իր պաշտպան սուրբը: Այս տեղ, ինչպէս կը տեսնուի, կրօնքը կանխելով բարեբախտ գաւակին դաստիարակութիւնը, կը սկսի տալ քաղցր և առատ պտուղներ:

Հիմա թողունք այս տունը իր ուրախութեան մէջ ու երթանք միւսը: Հոս ալ աշխարհ եկած է մանուկ մը: Սակայն այս

տեղի երեւոյթը տրամագծօրէն հակառակն է նախորդին: Ատենօք խաչելութիւնը ներկայացնող պատկերին տեղը զրաւած է թատերարեմբու վրայ պարող բախտախնդրի մը նկարը, կամ այնպիսի մէկու մը՝ որ իր շռայլարանութիւններով շահած է անուն և համբաւ: Սեղանատախտակներու վրայ դիզուած են լրագիրներ, վէպեր, կենսագրութիւններ, հրաւիրագիրներ, մերկ նկարներ ու նկարագրութիւններ՝ բոլորն ալ նախատինք կրօնի և բարոյականի: Հոգեւոր գիրք մը հոս ցուցանք կը նկատուի, սրբազան պատկեր մը՝ մեծ անկրթութիւն: Զեղխութիւնը, շուայտութիւնը, ազատախօսութիւններն ու հայհոյութիւնները կասկած չեն թողոր համոզուելու համար թէ կրօնքը այս տունէն հեռացած է: Նորածին երեխան որոցին մէջ կը ճչէ. ո՞վ հոգ պիտի ունենայ զայն եկեղեցի փութացնելու: Օր մը թերեւս ինք անձամբ կարենայ երթալ՝ երբ այլեւս չափահաս եղած որոշէ քրիստոնեայ ըլլալ կամ ոչ: Բայց ենթադրենք թէ ազգականի մը պնդումին հետեւանքով կամ բարեկամի մը սիրոյն համար՝ մանուկը տարուած ըլլայ եկեղեցի, ի՞նչ անուն կ'ուզէ որ տան իրենց գաւակին: Փրիստոնեայ ծնողներ առաջուց խորհած կ'ըլլան, իսկ ասոնք պիտի մտածեն տակաւին: Երկինքի մէջ անուն չէ մնացեր այս պզտիկին համար, վասնզի վերէն՝ եկած ամէն անուն խորթ կը հնչէ կրօնքէ հեռացած ականջներու: Խեղճ տղայ, իր դաստիարակութիւնը շատ գէշ կը սկսի: Երբ քիչ մը մեծնայ ու ճաշակէ կեանքի դառնութիւնները, պիտի չկարենայ վստահաբար դէպի երկինք բարձրացնել աչքերը՝ հոն պաշտպան մը

փնտռելու համար: Իրեն տրուած անունը ուրիշ բան պիտի չյիշեցնէ՝ եթէ ոչ հեթանոս աստուած մը, կամ իմաստասէր մը կամ ապստամբապետ մը, կենդանի մը, բոյս մը, ծաղիկ մը...

Չերկարենք այլ եւս, և անմիջապէս եզրակացնենք այս կրկնակ պատկերներուն նպատակն ու արդիւնքը: Ամէն կասկածէ դուրս է թէ տղու մը լաւ կամ յոռի բարքերուն նախաքայլը տունէն կը սկսի, բաւական ետքն է որ անոնք աչքի կը զարնեն դպրոցներու և ընկերութեան մէջ: Եթէ բարեպաշտ է ընտանիք մը՝ անոր գաւակներն ալ բարեպաշտ կ'ըլլան ընդհանրապէս. իսկ եթէ ընտանիք մը անտարբեր ու արհամարհոտ է կրօնի հանդէպ՝ նոյնպէս կը մեծնան նաեւ զաւակները: Ընտանիքն է խանձարուրդը մարդկային դաստիարակութեան՝ որմէ կախուած է կանգնումը կամ կործանումը ոչ միայն անհատի մը, գերդաստանի մը, ժողովուրդի մը՝ այլ բոլոր քաղաքակիրթ ազգերուն: Արդ, քանի որ այսօր անչափահասներն են որ աւելի կ'ամբաստանուին իրր բանտերը լեցնող չարագործներ, անոնցմէ շատերուն պատասխանատու պիտի նկատուին իրաւամբ՝ թէ՛ երկնային և թէ՛ երկրաւոր ատեաններու առջեւ՝ այն ծնողները, որոնք փոյթ չեն ունեցած իրենց փոքրիկներուն սրտին մէջ տպաւորելու Աստուծոյ վախը և ամօթի զգացումը՝ խրատներով, բարի օրինակով և հսկողութիւններով: Ընդհակառակն, անբարեպաշտ ընտանիքներու մէջ գտնուին զուցէ հայրեր և նոյն իսկ մայրեր՝ աչք գոցող, շփացնող ու գործակից զաւակի մը աննշան կարծուած մոլութեան կամ յանցանքին՝ «Դաստիա-

1. Մեր հինքը կը պատմէին այս մասին տխուր դէպք մը արաբական բարքերէ առնուած, թէ ինչպէս այրելէն մը տղան դրացի տուներէն նախ հակելիթ և յետոյ հաւեր զողնալով իրեն կը բերէ եղբր, և ինք առանց ձայն հանելու՝ կ'ընդունի այդ զոգցածները ու կը վայելեն միասին: Կ'անցնին տարիներ, և տղան որ երիտասարդ եղած ու եփած է այլեւս իր անզգամութեան մէջ՝ ուրիշ սրկականքու հետ զողբու ընկերութիւն մը կը կազմէ տունի բնակիչ, մինչեւ որ արդարութեան ձեռքէն ա-

զատելու համար՝ կը նետուի անտառները ու կ'ըլլայ աւազակապետ մը: Բայց վերջապէս օր մը կը բռնուի, կը ձերբակալուի ու կը բանտարկուի՝ կախաղանի վրայ քաշելու համար իր չարագործութիւնները: Այն ատեն զատաւորներէն կը թախանձէ վերջին խնդիր մը՝ որ էր իր մայրը տեսնել մեռնելէ առաջ, և կը շնորհուի: Մայրը հազիւ թէ կը ներկայանայ, «Թող որ բերանդ պազնեմ, մայրս» ըսելով՝ կը խածնէ կը փրցնէ անոր լեզուն, Դաստաւորները շուարիւով այս անպասելի տեսարանէն՝

« Ըրակութեան առաջին և բնական գործիչ
« ծնողներն են, կ'ըսէ Գերայ. Տիւփան.
« լու¹, բայց Աստուած իր կարողութեան,
« գիտութեան և սիրոյն մասնակից ըրած
« չէ զանոնք՝ որպէս զի միայն զաւակներ
« ծնանին, այլ զլիսաւորապէս անոր հա-
« մար որ սնուցանեն իրենց տուած կեան-
« քերը, և անոնց մէջ կատարելագործեն
« մարդկային բնութեան և արժանապա-
« տութեան վերաբերող բոլոր ազնուա-
« կան կարողութիւնները: Երես առած
« տղան մահացու թշնամի է հեղինակու-
« թեան և յարգանքի: Միւս կողմէն, տղայ
« մը շփացնել ու աւելի՝ կը նշանակէ եղ-
« ծանել անոր կոչումն ու ճակատագիրը
« երաշխաւորող ձիրքերը: Ժողովրդական
« հասարակ բանաձեւերը կ'ունենան եր-
« բեմն յայտնի ճշմարտութիւններ. ան-
« կիրթ զաւակի մը համար տակալի է
« կ'ըսուի յաճախ՝ անփոյթ զուարթարա-
« նութեամբ կամ կատակով: — Այո՛, տա-
« կալի քան ինչ որ օր մը պիտի չուզէինք
« տեսնել. վասնզի չար տղուն շատ կը
« յարմարի Ս. Գրքին այն խօսքը թէ «Կու-
« րիւն ի կորեակն իշրոց առիծացաւ և եղեւ
« մարդաստան» (Եզեկիէլ, ԺԺ. 6):...
« Բոլոր օրդ ինչպէս կ'անցնեն », կը
« հարցուէր մանկամարդ տիկնոջ մը: —
« Կը գրադիմ զաշակներս աշրեռ, պատաս-
« խանեց: Ասով գիտաւոր բանաձեւ մ'ը-
« բած ըլլալ կը կարծէր, առանց միտքէն
« անցընելու որ լուրջ խօսք մըն էր իր
« ըսածը: Մինչ կը յիշեցնէր շատ մը ան-
« խոհեմ մայրեր՝ որոնք, յիշաւի, կը թուին
« չունենալ ուրիշ զբաղում՝ բայց եթէ
« փայփայել ու շփացնել իրենց դեռատի
« մանչերն ու աղջնակները, անգիտակ-
« ցաբար ան կը դատապարտէր նաեւ ինք-
« զինք, և կըցաւ ուշ հասկնալ՝ դմնդակ
« փորձառութենէ մը ետքը »:

Կը կարծենք թէ այսքանը կը բաւէ

Երբ պատճառը կը հարցնեն, կը պատասխանէ. « Եթէ
այդ լեզուն ըրած ըլլար իր պարտքը իմ մանկութեանս
օրերուն, ես մինչև հոս պիտի չհասնէի »: Եւ այս պատ-
մութիւնը գրողը կը վերջացնէ այսպէս. « Արդարութեան

զգացնելու համար ընտանեկան կամ նախ-
նական դաստիարակութեան անհետացումը
քաղաքակիրթ ճանչցուած շատ տուներէ,
և թէ այս է առաջին պատճառը մարդկու-
թեան սպառնացող աղէտներուն: Եւ ինչ-
պէս ամէն չարիքներու՝ ասոր ալ դարմա-
նը Երկինքէն է միայն: Թող ուրեմն ծնող-
ներ հաւատքով նկատեն իրենց զաւակները
իրը Աստուծոյ յանձնուած նուիրական
աւանդներ: Յիշեն միշտ որ քրիստոնէա-
կան Կրօնքը սուրբ աւագանէն հանելով
նորածին զաւակներն ու զանոնք իրենց
գիրկը վերադարձնելով՝ ամէն անգամ կը
կրկնէ Փարաւոնի աղջկան խօսքը Մովսէսի
մօրը ուղղուած. « Ա՛յ զմանուկդ և սնո՛ ինձ
զոյս » (Ելք. Բ. 9): Ա՛յ զաւակդ և խնա-
մէ ու մեծցուր ինծի համար. այսինքն տո-
գորէ անոր սրտին մէջ իմ մտածութիւն-
ներս, սրտին մէջ՝ իմ սէրս, իր խօսքերն
իմ խօսքերս ըլլան և իր վարքը՝ իմ պատ-
ուէրներուս համաձայն:

Կրօնի գանձարանէն հանուած այս գա-
ղափարները գուցէ խորթ թուին հոգեպէս
սնանկացածներու, բայց ոչ երբեք բարե-
պաշտներու՝ որոնց թիւը կարծուածէն ա-
ւելի է բարեբախտաբար:

Անցնինք տեսնելու դաստիարակութեան
երկրորդ և աւելի կարեւոր ազդեակը, որու
պակասէն՝ անկրօնութեան յանդուգն ար-
շաւը կը սպառնայ աւերակոյտի վերածել
քաղաքակիրթ երկրամասեր:

*
* *

Մանկութեան երկրորդ շրջանը լրա-
ցնող պատանիներ պէտք ունին հոգեկան
ու մտային աւելի առատ սնունդի՝ զոր
ընտանիքը կարող չէ տալ: Դաստիարա-
կութեան այդ յոյժ կարեւոր գերը պիտի
կատարէ դպրոցը, որ բառին հարազատ
նշանակութեամբ՝ լոյս է և կեանքի մար-

պաշտօնեաները այնքան իրաւացի դատեցին մահապա-
տին այս խօսքը՝ որ զինք ազատ թողուցին ու մայրը
կախեցին:

1. De l'Education, tome premier, 55.

զարան: Հոն է որ ձեւ պիտի առնեն ու
պիտի կատարելագործուին դեռատիներու
ֆիզիքական և բարոյական կարողութիւն-
ները՝ ներկայ կեանքը ապրելու և հան-
դերձեալը ապահովելու համար:

Ամէն դպրոցի և կրթական հաստատու-
թեան առաջին պայմանն է դաստիարակող
ընթաց. այս կէտին վրայ համամիտ են բո-
լոր լաւագոյն մանկավարժները, ասկէ կա-
խում ունի բարձր արժէքը անոր ազնուա-
կան առաքելութեան:

Ուսում աւանդել առանց դաստիարա-
կելու՝ ընդունայն գործ է և նոյն իսկ վնա-
սակար. վասնզի ուսումը դաստիարակու-
թենէ զուրկ անձի մը քով՝ հրեշային է
և ստոյգ վտանգ մը. « Չէնք մըն է, կ'ըսէ
Կիկերոն, խենթին ձեռքը տրուած »: Կը
մնայ գիտնալ թէ ինչպէս դպրոցը կրնայ
և պէտք է ըլլայ դաստիարակող, և որոնք
են այս նպատակին հասնելու միջոցները:
Այս հասարակ դաստիարակութեան գոր-
ծատուն կը նկատուի այն կրթավայրը որ
նպատակ ունի կերտել ամբողջ մարդը, ա-
ռաջնորդելով անոր՝ բարեկիրթ ու պարկեշտ
քաղաքացի մ'ըլլալու: Դպրոցը պիտի կր-
նայ ձեռք բերել գոհացուցիչ արդիւնք՝ եթէ
ունենայ նախ և առաջ իրենց կոչումին
գիտակից և պարտաճանաչ ուսուցիչներ:

Արդարեւ բնական, մտային և կրթա-
կան ընտիր յատկութիւններով օժտուած
դաստիարակ — ուսուցիչ մը, խիղձը կազ-
մող և գիտաբնական կարգադրիչ՝ ըստ ոմանց,
այնքան մեծ է իր պաշտօնին բերումով՝
որ իրը հոգեւոր հայր կը նկատուի և գրե-
թէ քահանայ մը՝ կոչուած կրօնի գործով
զբաղելու: Դպրոց մը կրնայ ըսուիլ ճշ-
մարտապէս դաստիարակող՝ եթէ ճշմարիտ
ըլլան հոն տրուած կրթական աւանդում-
ները և յարմար՝ մարդը կազմաւորելու,
վասնզի նախապաշարումը և մոլորութիւնը
երբեք չեն եղած կրթական միջոցներ:

Պիտի կրնայ դաստիարակիչ ըլլալ՝ եթէ
աստուածային ու մարդկային օրէնքներու
հանդէպ յարգանք և հպատակութիւն ներ-
շնչէ իր սաներուն, և ոչ թէ կրօնաքանդ
ու անբարոյացուցիչ սկզբունքներ, եթէ իր

մէջի աւանդութիւններն ըլլան խղճմտութեամբ
և կարգաւոր (methodique), և գործա-
դրուին մանկավարժական միւս բոլոր կա-
նոնները:

Սակայն հինցած նախապաշարութիւն
են ասոնք տխուր դասակարգի մարդոց
համար, կամ իբր արդիւնք անդրաշխար-
հեան նախատեսութիւններու: Այնքան
ստորնացած է այսօր դաստիարակութեան
վսեմ գաղափարականը:

Կար ժամանակ մը՝ ուր աշխարհ քրիս-
տնէութեան կը պարտէր անցեալին բոլոր
փառքերը, — բնութեան տիրապետութիւն,
բարբարոսներու քաղաքակրթութիւն, մարդ-
կային արժանապատուութեան բարձրա-
ցում, ընտանեկան սրբութիւն և հաստա-
տուն հաւատք անտեսանելիին հանդէպ:
Իսկ այսօր քրիստոնէութիւնն է որ կը
հալածուի կատաղի դրօշակիրներէ ԺՂ դա-
րու ֆրանսական ամբարշտ գրականու-
թեան՝ որ անհետեւանք չմնաց դժբախտա-
բար: Անոր ժահրերէն վարակուած սե-
րունդներ երկրի ամէն կողմ ցոյց տուին
տենդագին գործունէութիւն: Սեւ հոգիներ
ու մէջ որջացող անհաւատութիւնը կա-
նուխէն արդէն գործի վրայ էր իր զար-
մագան ու խառնուիլ արբանեակներով.
Եւրոպայի տարբեր խմբեր, սկիւտիկոսներ, ազա-
տականոսներ, իսկականոսներ, համայն-
աւստոսներ, աւելի իսկականոսներ, ա-
զատ—որմնադրոսներ, ցեղակրօններ եւն
եւն, որոնք իրենց շնորհալից աղմուկներով
ոչնչացուցին շատերու սրտին մէջ հան-
դերձեալ կեանքի յոյսերն ու ակնկալու-
թիւնները: Անաստուածութիւնը անհաւատ-
գած է իր կարմիր դրօշը մեր գլխուն վերեւ,
և ունի աշխարհի ամէն կողմ իր սեփա-
կան դարբնոցները, աշխարհի կամ աւ-
տոսածամեր դպրոցներ (écoles laïques
ou sans Dieu), որոնց մէջ գտնուող դե-
ռատիներ՝ մանչ թէ աղջիկ, հարկադրուած
են մոռնալ հաւատքի վերաբերող ամէն
գաղափար, և բարոյականի համար չճանչ-
նալ ուրիշ օրէնք՝ բաց ի բնականէն: Իս-
կական բարեկրթութեան տեղ՝ անոնք
պիտի իւրացնեն խաբէական ձեւակերպու-

թիւներ, ու պիտի ըլլան տեսակ մը մարդամեքենաներ զուրկ հոգեկան կենսունակութենէ:

Արդ, երբ մատաղ սերունդը կը մատնուի բնութեան չարամէտ հակութեան, ա՛լ անկէ ի՞նչ կարելի է սպասել: Այս թշուառ կացութեան հանդէպ՝ աւելի բախտաւոր և նուազ անբանաւոր նկատելի չէ՞ն միթէ աշխարհի բոլոր խելագարներն ու խելօք՝ դաւիթները, երբ շփոթեն պտուղի մը կեղեանքը անոր միջուկին հետ, անգոյրի ու ծարիրի շպարը՝ իրական գեղեցկութեան հետ, և պետական դրամներու տեղ կեղծեր նախընտրեն: Ահա թէ ի՞նչ է տխուր պատկերին իսկական երեւոյթը՝ գերազանցօրէն մտահոգիչ:

Ոչ մէկ օրէնք, ոչ մէկ խստութիւն կարող պիտի ըլլան սանձելու ոճրամէտ հակութեանը մարդ կոչուած զազաններու, որոնք չունին երկիւղը վրէժխնդիր Աստուծոյ մը ահաւոր դատաստանին:

«Վերջերս Սպանիոյ մէջ միայն գործադրուած վայրագութիւնները ցոյց կու տան թէ անաստուածութեան կազմակերպիչները որպիսի՝ աղէտներ պիտի ըլլային աշխարհի՝ եթէ յաջողէին տիրապետել: Ստոյգ տեղեկութիւններ եկան հաստատելու կարծուածէն շատ աւելի ահաւոր դէպքեր՝ որոնց ենթարկուեցաւ այդ դժբախտ երկիրը: «Վարչապետ «Լըրրու խոստովանեցաւ թէ պատերազմ «մին առաջին ամիսներուն, միայն Ասթուրիոյ մէջ զինուած ուժերը փճացուին «266 հոգի սպաննելով, 743 վիրաւոր «բելով և 46 փախցնելով»:

Օվիետոյի եպիսկոպոսը յայտարարեց միեւնոյն ատեն թէ իր թեմէն ջարդուած են 26 քահանաներ և մնացողներուն վիճակը անստոյգ է: Աւելցուցէք ասոնց վրայ Քաթալոնիոյ և միւս նահանգներուն շարու-

նակաբար տուած զոհերը, և կ'ունենաք զաղափար մը այն զարհուրելի ողբերգութեան՝ որ Ֆարգլային արիւնով ներկեց երբեմնի խաղաղ վայրեր: Սամոյի ժողովը՝ դապետը խողխողուեցաւ երբ կ'աշխատէր Ս. Հաղորդութիւնը ազատելու: Օլիէտոյի կարմեղականաց մեծաւորը Հ. Եւֆրազ, տանիքներու վրայ հետապնդուելով երբ վար ինկաւ և ուսոսկրը ջախջախուեցաւ, գլխարկտ անձեր զինք հիւանդանոց փոխադրեցին. բայց հոն երկու համայնավար հիւանդապահուհիներէ ճանչցուելով մատնուեցաւ և անմիջապէս սպանուեցաւ պատանիներու և կիներու հրացանաձգութեամբ, մինչ ինք կը մըմնջէր «Եղբայրներ, կը ներեմ ձեզի»: Բազմաթիւ քահանաներ պնդեցին թշուեցան և բոցերու ճարակ եղան. ուրիշներ ողջ ողջ թաղուեցան գերեզմանատան փոսերու մէջ. մայրապետներ բռնաբարուած ու սպանուած, մանչ և աղջիկ որբուկներ՝ սուրէ անցուած¹:

Եղած փաստները առաջին տարուան մէջ իսկ միլիոններու կը հասնին: Ի՞նչպէս կարելի եղաւ այս ամէնը: Պատասխանը կու տայ ինք լրատու թերթը: Որովհետեւ, կ'ըսէ, ազատ անցք տրուած էր մասնութեան, ընկերվարութեան և համայնավարութեան, որոնք հանրապետութեան հաստատուելէն ի վեր՝ առանձնաշնորհուած զիրք ու գերակայութիւն կը վայելէին երկրին մէջ, և կը գործադրէին անզգամութեան և ապականութեան ամէն տեսակ մեքենայութիւններ: Մասոն — ընկերվարական բռնապետութիւնը Սպանիոյ դռները բացած էր պոլշեիկութեան առջեւ, ու ասիկա է որ տեսնուեցաւ իր բոլոր սարսափներովը: Քրիստոնէական դատարակութենէ զուրկ մնացած երիտասարդութիւնը, ամուսնալուծութեամբ խրամատուած ընտանիքները, ամենափառա-

1. Անշուշտ այս դէպքերը մեզի հայերու կը յիշեցնեն 1915ի սարսափները, որոնք թէեւ չկրցան շահագրգռել եւրոպական ազգերու դիւանագիտութիւնը, բայց աւելի ծանր կշիռ ունին թէ՛ բարոյապէս թէ՛ իրաւական տեսակէտով: Վասնզի հոս միեւնոյն հայրենիքի գաւառներ

են որ դուրսէն չարաչար ազդուած՝ զերար կը փճացնեն անբացատրելի մոլեգնութեամբ. մինչ մենք բարբարոսներէ շրջապատուած միակ բրիտանական ցեղ մը, անզն ու անպատասպար, յանկարծ զոհ զացինք մեր դարաւոր և վատ թշնամիին սաղայէլական ծրագիրներուն:

կար ընթերցումները և բարքերու ապականութիւնը՝ շղթայագերծ ըրին տգէտ ռամկին անբանային բնագոյնները: Կը բաւէ գիտնալ որ Պարչեւլոնայի գրական տօնավաճառին մէջ՝ հարիւրին վաթսունը պոլշեիկ հրատարակութիւններ էին ոչինչ գիներով¹: Արդէտը սկսելէն տարի մը առաջ (1931) Պիոս Ժ.Ս. իր հեղինակաւոր ձայնը բարձրացուցած էր այս անաստուած ամբոխավարներուն դէմ, որոնք պոլշեիկ Ռուսաստանէն դուրս կը խուժէին՝ քաղաքակրթ Եւրոպային տիրապետելու սպառնալիքով: Եւ ահա ոչ միայն Սպանիոյ՝ այլ նաեւ Մեքսիկոյի մէջ պոռթկացող խռովութիւններն ու հալածանքները եկան հաստատելու դժբախտաբար Ս. Քահանայապետին մտահոգութիւնները:

Նորին Սրբութիւնը դարձեալ իր 1932 Մայիս 10 Շրջաբերականին մէջ նկատագրելով հակակրօնական ծաւալումին խայտառակութիւնները, կ'ազդարարէր. «Կամ Աստուծոյ համար կամ Աստուծոյ դէմ, այս է օրուանս կարգախօսը, որ «պիտի սահմանէ բովանդակ մարդկութեան ճակատագիրը»: Անդին ուրիշ բարձրաստիճան եկեղեցական մը՝ «Մարդկութեան ամենէն ողբերգական ժամը կ'ապրինք — կ'ազդակէր — վճռական «պահ մը՝ ուր հարկ է կամ տանիլ Աւետարանը ամէն ազգերու, կամ աւելի «բազմացնել հրասայլերն ու հեղձուցիչ «կազերը՝ ինքնասպան ընելու համար բոլոր ժողովուրդները»:

Մարդ կը փորձուի կարծել թէ Փրկչին նախագուշակած վերջին ծայր աղէտներու մէջ կը գտնուինք, և Աստուած տալիս կայ թարոյական մը՝ որ անոնցմէ կախեալ է բնաւ, որովհետեւ արձանագրուած է մարդոց սրտին մէջ: Բարոյականը աստուածային յայտնութիւն մը չէ երբեք, այլ խղճի և բանականութեան ինքնաթեւադրանքը²:

Այո՛, մարդկութիւնը այն ատեն պիտի

կարենայ ելլել իր կործանական դիրքէն՝ երբ հաստատուի ողջ բարոյականի սկզբունքներուն վրայ:

*
*
*

Ժողովուրդ մը քաղաքակրթութիւն համար պէտք ունի գիտութեան ընձեռած բարիքներուն: Այս մասին ոչ մէկ տարակոյս: Միւս կողմէն սակայն աւելի բացայայտ իրողութիւն է որ իսկապէս կիրթ ըլլալու համար միայն գիտութիւնը չի բաւեր, վասնզի կրնան գիտնականներու մէջ չարեր գտնուիլ, և այս պատճառով՝ գիտութիւնը մարդկութեան համար կը դառնայ կ'ըլլայ մեծագոյն աղէտը: Կրթարան մը իր կոչումին անարժան է միշտ եթէ փոյթ ունենայ միայն պատրաստել գիտական պաշարներով խճողուած գլուխներ, առանց ծաղկեցնելու դեռատիներու սրտին մէջ առաքինութեան և բարեպաշտութեան զգացումները: Ահաբեղտ է կանուխէն մարդիկ զանոնք ճշմարիտ բարոյականի սկզբունքներով՝ որոնք կը ստացուին միմիայն բրիտանական դատարակութեամբ: Կուտակեցէք, բարեցեցէք դասերու աւանդումները, դատարարակներու բոլոր հոգածութիւնները, եթէ ատոնց մէջ պակասի կրօնի բաժինը՝ միակ հիմնաքարը բարոյական շինուածքին, փճացած ոչնչացած պիտի գտնէք ամէն աշխատանք: Երկիրնքէն է պատգամը. Երե ոչ Տէր շինե գտուն՝ ի նաեւ Վաստակին շինողքն նորա (Սաղմ. Ճի.2, 1):

Սակայն տեսէք թէ ի՞նչ կ'ըսէ Յերտիւնակ Պիլատո՛՛ աշխարհիկ դպրոցին կատաղի ախոյեաններէն մէկը. «Կրօնքներէ դուրս կայ բարոյական մը՝ որ անոնցմէ կախեալ է բնաւ, որովհետեւ արձանագրուած է մարդոց սրտին մէջ: Բարոյականը աստուածային յայտնութիւն մը չէ երբեք, այլ խղճի և բանականութեան ինքնաթեւադրանքը»:

1. La Settimana Religiosa, պաշտօնաթիւրթ Վեներաբոյ Պատրիարքարանին, որմէ կը բաղկեն այդ նկատագրութիւնը:

ԲԱՉՄԱՎԷՊ ԱՊՐԷԼ — ՄԱՅԻՍ 1938

2. «Յառաջ»ի 1932 Մարտ 4 թուականին մէջ, օմն Փ. Սանասար, պանծացնելով այդ սկզբունքին տէրն ու գործած շահատակութիւնները, յաղթականօրէն կը

Անդին գիտութեան պաշտօնատար մը՝ բրիտանացի Պերրրաւոյ Րուէլ իր «Ինչ բանի կը հաւատամ» գրքոյով կը ջանայ փաստել թէ մարդ հաւատալու է միայն ինչ որ գիտութիւնը և ասկէ սահմանափակուած իր իսկ իմացականութիւնը իրեն կ'ըսեն։ Սակայն անհունութիւնը սահմանափակել յաւակնող գիտութիւնը ատենօք պզտիկութիւնը կը սահմանափակէր՝ ուսուցանելով թէ հիւլէն այնքան փոքր է որ կարելի չէ աւելի պզտիկցնել։ Մինչդեռ այսօր կ'ըսէ և կ'ապացուցանէ որ հիւլէն փոքրիկ արեգակնային զրուծիւն մըն է՝ կեդրոնական միջուկի մը շուրջ թաւալող ելեքտրոններով, ինչպէս մոլորակները արեգակին շուրջ։ Այդ ելեքտրոնները երկվայրկեանի մը մէջ ետիւրոն անգամ կը շրջին¹։ Երբեմնի կրօնաբան դ գրականութեան այս յետամնաց արբանեակներուն նպատակը մէկ է, ջնջուած տեսնել մարդոց սրտէն ու մտքէն կրօնի ազդեցութիւնը, չուզելով խրատուիլ պատմութեան տուած դասերէն։ Անցեալին մէջ ոչ մէկ անհաւատ այնքան կատաղութիւն ցոյց տուած է քրիստոնէական դաստիարակներու դէմ որքան Տընի Տիտրոյ. բայց ան իր աղջկան կրթութիւնը մայրապետներու յանձնելէ զատ անվերապահօրէն կը յայտարարէր զարմացողի մը. «Ասկէ աւելի ինչ լա-

« ւագոյն հիմեր կրնայի տալ իմ զաւակիս « դաստիարակութեան, որպէս զի կարեւորնայ ըլլալ օր մը յարգող և սիրող իր « ծնողներուն, արժանի հարս մը և արեւ « ժանի մայր»։ Ուրիշ տեղ յիշած ենք նաեւ ասոր զրչէն ելած սա գեղեցիկ խօսքը. «Առանց կրօնի չկայ առաքինութիւն, և ոչ երջանկութիւն՝ առանց առաքինութեան»։

Բայց թողունք հիւները և լսենք այս մասին վկայութիւնները աւելի մօտաւոր անցեալին մէջ ապրող երկու ազատականներու, մէկը խորագնին իմաստասէր, միւսը գերահռչակ բանաստեղծ։

Թուականի կարգով ասոնցմէ առաջինը՝ Րոպերտ Լաւրէն², հետեւեալ խօսքերով կ'ըզէ հաստատել թէ ազգերու պատմութեան մէջ միայն Քրիստոնէութիւնը զբաղած է ժողովուրդին դաստիարակութեամբ։

« Պատմական շատ նշանակալից իրողութիւն մըն է որ Քրիստոնէութենէ « առաջ մարդիկ բնաւ մտքէ չանցուցին ժողովուրդին դաստիարակութեամբ զբաղելը։ Եւ ինչ կրթութիւն կարելի էր « սպասել հեթանոս կառավարութիւններէ։ « Պարտականութեան գիտակցութիւնը կը « պահուէր մի միայն ներքին կամ ընտանեկան աւանդութեամբ։ Արդարեւ հինե-

դրուածքը 1870էն ի վեր ֆրանսական նախակրթութեան կրօնական կապանքներէ ազատուիլը, Մինչ իրականին մէջ՝ ի յայտ կը բերէր հոգեկան անանկութեան այն դժբախտ երեւոյթը թէ ինչքան դիւրութեամբ կրնայ մէկը կապել անկրօնութեան ու է զառանցանք՝ երբ չէ ստացեր քրիստոնէական դաստիարակութիւն։

1. «Պայքար»-ի 1933 Հոկտ. 6 և 7 թիւերուն մէջ, Մինք նոյն տարին իսկ «Բազմավէպ»-ի մէջ ցոյց տուած ենք ճշմարիտ գիտութեան սահմանաչափն ու համերաշխութիւնը կրօնի հետ, Ապրիլ 158, Յունիս 267, Յուլիս - Օգոստոս՝ 300, Նոյեմբ. - Դեկտ. 530.

2. Ծնած 1782ին Սէն - Մաւրիս մէջ (Ֆրանսա), Հինգ տարեկանին կորսնցնելով իր մայրը՝ չունեցաւ կառնաւոր դաստիարակութիւն։ Եզրօրը թեկադրութեամբ քահանայ ձեռնադրուելով, ետեւէ ետեւ հրատարակեց կարգ մը գրական յոյժ արժեքատու գործեր։ Իր համբաւը տարածուած էր թէ՛ Ֆրանսայի մէջ և թէ՛ Եւրոպայի ամէն կողմերը, մինչեւ արժանացաւ Լեոն Ժ.Բ. յատուկ մեծարանքներուն՝ իբր նոր Ս. Օգոստինոս մը, Սակայն

շատ երկար չտեւեց այս հմայքը, Յուլիսի յեղափոխութեան վաղորդայինն՝ կը սկսէ Լ'Աւենիր թերթով ծաւալել ժողովուրդին մէջ ազատախոհութեան և ուսման վարութեան գաղափարները, Գրեգոր Ժ. Գ. կը դատապարտէ այդ թերթը, Լամբէ փոխանակ զգաստանալու՝ յանկարծ հրապարակ կը նետուէր Paroles d'un croyant թերթով, ուր սրտին դառնութիւնը զգացնելէ զատ՝ աւելի որոշ կ'իմացնէր իր ուսման վարական սկզբունքները։ Յաջորդ տարին տպագրեց յօդուածներու հաւաքոյթ մըն ալ, և յառաջարկեց մէկ կը հասկնայ որ Հոմէրն իր անշատու մը ալիս գործնականացած է։ — Երկրորդ Հանրապետութեան օրով (1848), կը զգար թէ հնչած է այլեւս իր վերջին ժամը, ու երբ իմացուցաւ մահամերձ ըլլալը՝ իր նախկին բարեկամները փորձեր ըրին զինք Եկեղեցւոյ հետ հաշտեցնելու համար. բայց յամոռութեամբ մերժեց ըստ եղած թախանձանքները։ — Ահա թէ ինչ կրնայ ըլլալ վերջը Աստուծոյ շնորհքէն զրկուած մեծանուն եկեղեցականի մը՝ որ կ'անցնէ կ'երթայ այս կեանքէն իբր անգեղ մեղաւոր։

« րը բնաւ փոյթ չէին ընէր խոհուն և « գիտնական ժողովուրդի մը կազմութեան « համար։ Պարապորդներու առջեւ կային « բաց դպրոցներ՝ մեծերու և հարուստնե- « լու սեփական, որոնց մէջ կը մշակուէ- « ին ամբարշտութեան և անառակութեան « սկզբունքներ, և ժողովուրդը զրկուած « կը մնար այդ դասերու աւանդութիւնէն... « Յիսուս Քրիստոս է առաջինն ու միակը « որ կրցաւ ըսել. Թոյլ տուէք որ մանուկ- « ները խնդի զան»։

« Կ'ուզէր սորվեցնել անոնց գիտութիւն « մը զոր ոչ հետեւորները և ոչ իմաս- « տասէրները կրցան ճանչնալ, մարդու և « ընկերութեան գիտութիւնը։ Փոքրիկներն « ու աղքատները ներկայացան ունկնդրե- « լու զիրենք կանչող Վարդապետին. լսե- « ցին, հաւատացին և աշխարհ վերանո- « ղուցեցաւ։ Դաստիարակութիւնը հոգիա- « ցաւ քրիստոնէութեան ներքեւ՝ որ կ'աշ- « խատի ազատել մարդը զգայութեան « տիրապետութենէն, տոգորել անոր սրտին « մէջ առաքինութեան գերիշխանութիւնը, « և ընկերութեան մէջ հաստատել օրէնքի « թագաւորութիւնը, որով բոլոր մարդիկ « կրցան անխտրաբար ու հաւասարապէս « մասնակցիլ անոր բարիքներուն. վասնզի « այսօր ամենքն ալ հաւասարապէս կրնան « հաւատալ հարկաւոր ճշմարտութիւննե- « լուն, օրէնքը սիրել և հպատակիլ անոր»։

Նոյն գրիչը այլուր ցոյց կու տայ թէ ինչ տեսակ կրթութիւն տալու է ժողովուրդին, ներկայացնելով ի միջի այլոց՝ սա գեղեցիկ գաղափարները. « Հարկ է որ ժողովուրդը դաստիարակուի, ասիկա իր « առաջին պէտքն է։ Բայց սխալ չհաս- « կըցուի գաղափարս — ճշմարիտ դաստիա- « ըակութիւն մը կ'ուզեմ ըսել, դաստիա- « ըակութիւն մը որ ընդգրկէ ամբողջ « մարդը ու զայն պատրաստէ ընկերային

« վիճակին համար։ Վասնզի մտաւորական « չնչին մշակոյթով — որ պարագաներու « համաձայն կրնայ բարիք մը կամ չարիք « մ'ըլլալ — ոչ թէ դաստիարակութիւնն « է որ կը գործադրուի, այլ ուսումնական « կաճառի կամ ընկերութեան մը կազ- « մակերպութիւնը... Մինչեւ երբ պիտի « չըմբռնէ հանրութիւնը թէ լուսաւորուած « ըլլալ կը նշանակէ ճանչնալ օրէնքը՝ « ասոր մեզի հետ յարաբերութեան մէջ, « լաւ գիտնալ կարեւոր ճշմարտութիւն « ները՝ մեր վախճանին հասնելու համար, « և համոզուիլ թէ ճշմարտութեան ան- « հունապէս աւելի պայծառ լոյսեր կան « կրօնքով անած խեղճուկ հողագործին « մտքին մէջ՝ քան Արիստոտէլի ու Պղա- « տոնի խելապատակներուն մէջ»։

Գալով միւս մեծ ֆրանսացիին՝ զոր կ'ուզենք նոյնպէս ներկայացնել իբր վկայ և ջատագով ողջ-դաստիարակութեան, է հանրածանօթ Վիկտոր Հիւկոյ³, հանճար- ներու տիտանը և օրուանս ազատական- ներու կուռքը։ — Փրկչական 1850 թուականին ծերակուտական նիստի մը մէջ երբ առաջարկ եղաւ դպրոցներէ վտա- ընլ կրօնի ուսումը, ինք անդամ ըլլալով այդ ժողովին՝ խօսք առաւ ու արտասա- նեց կրօնաբարոյական գեղեցիկ ճառ մը, որուն զխաւոր գիծերը բառ առ բառ հետեւեալներն էին. «Կրօնի և բարոյականի « ուսումը այսօր ըստ իս, աւելի կարեւոր « է քան երբեք։ Ազէտ մը կայ մեր ժա- « մանակին յատուկ, մէկ ազէտ միայն, « որ է՝ ամէն բան այս կեանքին վրայ « կայացնելու միտումը։ Այս երկրաւոր « և նիւթական կեանքը միայն նկատուելով « մարդուն իբր շարժառիթ և նպատակ՝ « թշուառութիւնները կը բազմանան, և « դժբախտներու տառապանքին վրայ կը « բեռցուի ոչինչին անտանելի ծանրու-

1. Գրչի այս մեծ վարպետին գործերն ու համբաւը տիեզերական են տրդէն և այնքան ծանօթ մեր իսկ երէկի և այսօրուան սերունդներուն՝ որ չենք համարձակիր բառ մը աւելցնել անոնց մասին։ Սակայն, իր վարքին մէջ կայ յոյժ կարեւոր կէտ մը շատերէ անծանօթ մնացած,

այսինքն անոր քրիստոնէավայել ըմբռնումն ու նախա- ծախնդրութիւնը մանուկներու դաստիարակութեան հա- մար, երբ քաղաքային ու ազատական ալեկոծութիւններ իր վրայ տակաւին գործած չէին իրենց աւելի ազդե- ցութիւնը։

« Թիւնը, որով վշտակրութիւնը որ աս-
« տուածային օրէնք մըն է՝ կը դառնայ
« կ'ըլլայ դժոխքի օրէնք, և մարդիկ յու-
« սահատութեան կը մղուին: Ասկէ՝ ըն-
« կերային աղետալի շփոթութիւնները:
« Իմ ամենաջերմ բաղձանքս ու հաստա-
« տուն կամքս է՝ բարեօրէն տառապողնե-
« ըուն նիւթական վիճակը. բայց գիտեմ
« որ առաջին բարեօրէնն է անոնց յոյս
« ներշնչել: Ո՛րքան պիտի նուազին և
« վերջիվերջոյ անհետին մեր երկրաւոր
« տառապանքները՝ երբ գայ միաթաւել
« մեզ անսահման յոյս մը: Ըսենք աւելի
« բարձրաձայն. ոչ ոք տանջուելու է զուր
« տեղը. բարոյական աշխարհի օրէնքը
« հաւասարութիւն է: Աստուած կը գտնուի
« ամէն բանի վերջը... Ես խորապէս կը
« հաւատամ ասկէ լաւագոյն աշխարհի մը,
« և կը յայտարարեմ սրտիս անվերջ գո-
« հունակութեամբ... Կ'ուզեմ ուրեմն ան-
« կեղծօրէն, մանաւանդ թէ սաստիկ փա-
« փաքով՝ կրօնի և բարոյականի ճշմարիտ
« ուսում մը, և կ'ուզեմ որ ան նպատակ
« ունենայ երկինքը և ոչ թէ երկիրս »:

Ահա թէ ինչ էր նախապէս Վիկտոր
Հիւկոյի համոզումը անկրօն դաստիարակ-
կութեան դէմ. ան կը թուէր ըլլալ զօ-
րաւոր ախոյեան մը քրիստոնէական ման-
կավարժութեան. « Ո՛վ որ դպրոց մը կը
բանայ՝ բանտ մը կը գոցե » կ'ըսէր այլուր,
և միեւնոյն ատեն բարձրագոյն կը յայտա-
բարէր. ՊԵՏԲ Է ԴԱՏԱՐԱՆ ՔԱՇԵԼ ԱՅՆ
ԾՆՈՂՆԵՐԸ ՈՐ ԻՐԵՆՑ ԶԱԽԱԿՆԵՐԸ ԿԸ
ՂՐԿԵՆ ԱՅՆՊԻՍԻ ԴՊՐՈՅՆԵՐ՝ ՈՐՈՇՑ ԳՈՆԵ-
ՐՈՒՆ ՎՐԱՅ ԳՐՈՒԱԾ Է. ՀՈՍ ԿՐՕՆԻ ՈՒ-
ՍՈՒՄ Զ'ԱՒԱՆԳՈՒԻՐ »:

Ափսոս սակայն, որ չկրցաւ վերջը բե-
րել իր այս հաւաստիքներուն. 1848էն

ի վեր չարաչար ազդուելով Ֆրանսայի
քաղաքական յեղաշրջումներէն հետզհետէ
իր մէջ պակսեցան կրօնական համոզում-
ները, և 1855ին ազատական մըն էր այլ-
եւս, թէեւ մինչեւ վերջին շունչը չդա-
դեցաւ թշուառներու պաշտպան ըլլալէ:
Ոչ նոր է այս տխուր երեւոյթը և ոչ ալ
զարմանալի: Հաւատքի լոյսէն զրկուած
միտք մը որչափ մեծ ըլլայ՝ չի կրնար
երբեք հաստատուն համոզում ունենալ,
այլ մութի մէջ կը խաբսափէ ինչպէս
կոյր մը: Երբ լոյսի նշոյլ մը ծագէ իր
հոգիին մէջ՝ կ'ողջունէ զայն. իսկ եթէ
նուազի այդ նշոյլը՝ իսկոյն կը վերադառ-
նայ իր մոլորութեանց թոհնաբոհ:

Այս է պատմութիւնը հաւատորացներու
ամբողջին, և բացառութիւն չեն կրնար
ըլլալ Լամբնէ մը և Հիւկոյ մը: Բայց թէ
ինչո՞ւ շատեր, մանաւանդ այսպիսի հան-
ճարներ, վերջապէս կը բռնուին ան-
կրօնութեան թակարդին մէջ, բացատրու-
թեան կարօտ հարցում մըն է, որուն պիտի
պատասխանենք յատուկ յօդուածով մը:
Բարեմիտ ընթերցողը չի զարմանար ան-
շուշտ որ կարեւորութիւն կու տանք այս-
պիսիներու խօսքին. վասնզի անսպասելի
վկայութիւններէ աւելի կ'ամրապնդուի
բարեպաշտներու հաւատքը, և օրուանս
ազատականութեան մոռնեալներն ալ կը
ստիպուին լաւ սերտել իրենց վարպետ-
ներուն տուած դասերը:

Բայց մեզի համար կը մնան դեռ այս
խնդրին վերաբերող կարգ մը հարցեր,
ճշմարիտ բարոյականին միակ աղբիւրը,
աշխարհիկ դպրոցին անտեղութիւններն ու
շնասակար դրութիւնները:

Ասոնց մասին մեր ըսելիքները՝ յա-
ջորդով:

Հ. Թ. ԹՈՄԱՅԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ

ՊԱՅՐԸՆԵԱՆ ԶԻԹԵՆԻՆԵՐՈՒՆ ՏԱԿ

(ՊԱՅՐԸՆԻ ՍԵՆԵԱԿԻՆ ՄԷՁ - Ս. ՂԱԶԱՐ)

Սիրելագոյն Տեսուչ Հօրս,

Հ. Թադէոս Վրդ. Թոմաճանի

Հո՞ծ լըռութիւնն այս իրկուն կ'երկարէ թեւն իր զօրեղ
Լոյսով հիւանդ ջուրերուն դաշնակներուն վըրայ հեզ.
Կղզիներուն, որոնք խոր առանձնութեան մէջ ծովուն
թանձրամարմին ըստուերներն իրենց անվերջ կը շարժեն
Գընացքին մէջ հովերուն, և գոյներուն որոնք յար
կը հաւաքուին այս ժամուն մակերեսին դէմ ծովուն:

Կը բարձրանայ նոճերուն ուղղահասակն օդին մէջ,
ինչպէս տէգերն հինաւորաց բանակներուն յաղթական.
Անոնց ամփոփ ճիւղերուն հիւսուածքներուն մէջ տակաւ
կը խուժէ լոյսն յորդառատ արշաւանքով իր անզուսպ,
ինչպէս ամպերն՝ որոնք յոյլ շարժումներով տիրական
իրենց ցանցին մէջ կ'առնեն ձիւնով լեցուած բարձունքներ:

Միջոցին մէջ կը ծրփան ջարդուփռչող զմրուխտներ,
Եւ կըտորեն խրտացած երանգներու և լոյսի,
Եւ նըւագներ, որոնց քոյր բերկրութիւնն է վիրաւոր
Այս մեղամաղձ պահերէն. և կը շրջին երկնի դէմ
Ինչպէս եղնիկն որբացած անտառներուն մէջ տրտում՝
Բեհեզահիւս վարսերով մանկահասակ պարիկներ:

Մենութիւնով ծանրացած ամուռներուն կը հասնին
կաթնանման ջուրերով նիհարակազմ առուակներ,
Որոնց եզրին դալկահար ծաղիկներուն սուգն անվերջ
կը թաթխուի անժրպիտ վայրկեաններուն, որոնց թաց
Տրտմութեանց եմ ես ծանօթ, և որոնց մոլթ և անդեկ
Թեւահարումն օրուան մէջ կը ցանէ գորշ սարսուռներ:

Սեւ ու դեղին ճիւղերով՝ ուռնիներ ամէն կողմ,
Որոնց վըրայ կը թառին ինձ անծանօթ թռչուններ.
Որոնց փետուրն է մետաղ շողիւններով բեռնաւոր,
Եւ որոնք խոր և պղզեղ ունին տաղեր իրենց գորշ
Հագագներուն, և որոնք իմ մարմնոյս մէջ կը նետեն
Մեղամաղձոտ պահերու խաչելութիւն և խաչեր: